

У.Ж.Эргашев,
Сурхондарё вилояти давлат
солиқ бошқармаси

СОЛИҚ НАЗОРАТИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ДАВЛАТ СОЛИҚ ХИЗМАТИ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ АВТОМАТЛАШТИРИШНИНГ ЎРНИ

Аннотация: Мазкур мақолада Республика давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада автоматлаштириш орқали солиққа оид назорат йўллари тадқиқ этилган. Шунингдек, мақолада мавзуга оид адабиётлар шарҳи ва айрим ҳуқуқий жиҳатлари баён этилган. Бундан ташқари, солиқ назоратларни келиб чиқиш сабаблари, уларга таъсир этувчи омиллар ҳамда АКТ орқали олдини олиш имкониятлари ёритилган. Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида ҳулосалар шакллантирилиб, тегишли илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқ назорати, ахборот-коммуникация технологиялари, маълумотлар базаси, интеграция, автоматлаштириш, солиқ тўловчилар, давлат солиқ хизмати.

Annotation: The article discusses ways to prevent tax offenses by automating the activities of the state tax service. It also provides an overview of the literature related to this topic and some legal aspects. In addition, the factors that influence the occurrence of tax offenses and the possibility of prevention them with ICT are highlighted. As a result of the study, conclusions were formed and appropriate scientific proposals and practical recommendations were developed.

Keywords: Tax offenses, information and communication technologies (ICT), databases, integration, automation, taxpayer, state tax service.

Кириш

Мамлакатда солиқ юкини солиқ тўловчилар ўртасида адолатли тақсимлаш ва бозорда ҳалол рақобат муҳитини шакллантиришда самарали солиқ маъмуриятчилигини ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Солиқ назоратининг самарадорлиги эса солиқ тўловчилар ва солиқ объектларини тўлиқ қамраб олинганлиги, солиқ мажбуриятлари ҳисобини тўғри ва аниқ юритилиши ҳамда солиқ назоратини муваффақиятли амалга оширилиши билан белгиланади. Иқтисодий фаолият турлари ва шакллари кундан-кунга кенгайиб бораётган замонавий дунёда солиқ базасини тўлиқ қамраб олишни фақатгина ахборот-технологиялари ёрдамида, бизнес жараёнларни автоматлаштирган ҳолда амалга ошириш мумкин. Солиққа оид муносабатларни рақамлаштириш, идоралараро ўзаро электрон ахборот алмашишни кенгайтириш ва замонавий таҳлил механизмларини йўлга қўйилиши солиқ объектларини тўлиқ қамраб олиш ва солиққа оид ҳуқуқбузарликларни олдини олишни таъминлайди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-1257-сон қарорига мувофиқ Давлат солиқ

қўмитасининг Ягона интеграциялаштирилган ахборот-ресурс базаси ташкил этилди. Ягона интеграциялаштирилган ахборот-ресурс базаси Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг эски таҳрирдаги 84-моддасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 30 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ хизмати идоралари ахборот-коммуникация тизими фаолияти самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1843-сон қарорига мувофиқ 50 дан ортиқ вазирлик ва идоралар билан интеграция қилиниб, давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада автоматлаштириш ва солиқ тўловчилар учун электрон хизматлар жорий қилиш имкониятини тақдим этди.

Маълумотлар базаларини ўзаро интеграция қилиш натижасида давлат рўйхатидан ўтган тадбиркорлик субъектлари, бюджет ва бюджетдан ташқари махсус жамғармаларга тўловлар, кўчмас-мулк объектлари ва улар бўйича олди-сотди шартномалари ва бошқа шу каби 120 турдаги бошқа вазирлик ва идораларга тааллуқли маълумотларни электрон тарзда қабул қилиш йўлга қўйилди. Қўшимчасига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрдаги “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-6098-сон Фармони билан реал вақт режимида идоралараро электрон алоқа орқали солиқ органларига тақдим этиладиган қўшимча маълумотлар рўйхати тасдиқланган. Мазкур Фармонга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, «Ўзбекистон республика товар-хонашў биржаси» АЖ, Кадастр агентлиги, «Худудий электр тармоқлари» АЖ, Молия вазирлиги Газначилиги, «Ўзтрансгаз» АЖ ва «Худудий газ тармоқлари» томонидан ҳам солиқ органларига қўшимча маълумотлар тақдим қилиниши белгиланди.

Бугунги кунда Давлат солиқ қўмитасининг Ягона интеграциялаштирилган ахборот-ресурс базаси орқали 45 та электрон давлат хизматларидан, 40 дан ортиқ солиқ маъмуриятчилигига оид дастурий маҳсулотлар фойдаланилмоқда. Солиқ тўловчилар учун жорий этилган электрон хизматлар доирасида солиқ ва молиявий ҳисоботларни тақдим этиш, солиқларни тўлаш, солиқ органларидаги шахсий карточка маълумоти билан танишиш, ортиқча тўловни қайтариб олиш ёки бошқа солиқ турига ўтказиш, ҳисобварақ-фактура юбориш каби мажбуриятлар электрон тарзда бажарилиши мумкин. Бироқ, давлат солиқ хизмати органларининг маълумотлар базаси бир қатор вазирлик ва идоралар билан интеграция қилинганлиги, солиққа оид муносабатлар электрон кўринишга ўтказилганлигига қарамай, иқтисодиётимизда солиққа оид ҳуқуқбузарлик ҳолатлари етарлича кўзга ташланмоқда.

Хусусан, жамиятда “Обнал иши” деб ном олган – давлат солиқ хизмати органлари томонидан пул маблағларини нақдлаштириш билан шуғулланувчи 396 та «бир кунлик фирмалар» аниқланиши ва уларнинг хизматидан фойдаланган 10 мингга яқин ташкилотларнинг қўшилган қиймат солиғи суммасини ноқонуний ҳисобга олиш деб топилиши шулар жумласидандир. Бу каби ҳолатларни ўз вақтида аниқлаш ёки уларни юзага келишини олдини олиш фақатгина ривожланган давлатлар тажрибасига таянган ҳолда замонавий

ахборот технологиялари орқали амалга оширилишининг зарурлиги мазкур мавзунинг долзарблигини англатади.

Адабиётлар шарҳи

Тадқиқот жараёнида адабиётларни ўрганиш натижалари шуни кўрсатдики, солиққа оид ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва уларнинг кўламини камайтириш бўйича муаллифларда турли фикр ва мулоҳазалар мавжуд.

Жумладан, Артеменко ва бошқаларнинг (2017) фикрича, солиқ rischi – давлат, ҳудудий муниципалларнинг ўз фаолиятидаги режалаштирилмаган молиявий йўқотишдир. Солиқ riskларининг юзага келиши ва жиловланмаслиги ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий ҳолати учун катта йўқотишга сабаб бўлади. Шу сабабдан, вазиятни ўз вақтида ва тўғри баҳолаш, уни бартараф этиш чораларини кўриш муҳим аҳамият касб этади. Одатда солиқ тўловчилар солиқларни минималлаштириш учун солиқ объектларини яширадилар ва “хуфёна” иқтисодиёт иштирокчисига айланадилар.

Солиқ riskларининг юзага келтирувчи асосий сабаблар: солиқ қонунчилигининг нобарқарорлиги, янги турдаги солиқ ва мажбурий тўловларни жорий этилиши, маълумҳудда қўлланилаётган нарх сиёсати ва солиқ юкидир. Солиқ riskларини юзага келишини камайтириш ва олдини олиш учун: биринчидан, солиқ қонунчилигини барқарорлаштириш ва ижросини таъминлаш механизмини тартибга солиш; иккинчидан, барча турдаги солиққа тортишга оид унсурларни тўлиқ рўйхатга олинишини ташкиллаштириш; учинчидан, солиқ юкини асосий қатлам учун солиқдан қочиш оқибатини келтириб чиқариш нормасидан пастда ушлаш лозим бўлиши таъкидланган. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан 2020 йилда “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration” қўлланмаси чоп этилган (OECD, 2020). Ушбу қўлланмада бугунги кунда иқтисодий фаолият турлари ва шакллари кескин ўзгариб бораётганлигидан келиб чиқиб, солиқ идораларининг олдида турган долзарб масалалар тўғрисида фикр юритилган ва солиқ идоралари учун самарали маъмуриятчилик олиб бориш бўйича интеграциялаштирилган платформа модели таклиф этилган. Унга кўра, солиқ органларининг маълумотлар базаси қандай ташқи манбалар билан ўзаро интеграция қилишини лозимлиги, интеграция жараёнидаги мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари бўйича сўз юритилган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда қиёсий ва статистик таҳлил ҳамда тасвирий статистика усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Маълумки, солиқ солиш объектига эга ҳар қандай шахсда солиқ мажбурияти юзага келади. Ушбу шахс энг аввало солиқ тўловчи сифатида ҳисобда туриши, солиқлар бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этиши ва уларни ўз

вақтида тўлаши шарт. Мазкур мажбуриятларни тўлиқ ёки қисман бажарилмаслиги солиққа оид ҳуқуқбузарликни келтириб чиқаради. Тадқиқот жараёнида республикамызда сўнгги беш йилда ўтказилган солиқ назорати жараёнида қайд этилган энг кўп кузатилган ҳуқуқбузарликлар сони таҳлил қилинди ва қуйидаги расм шакллантирилди (1- расм).

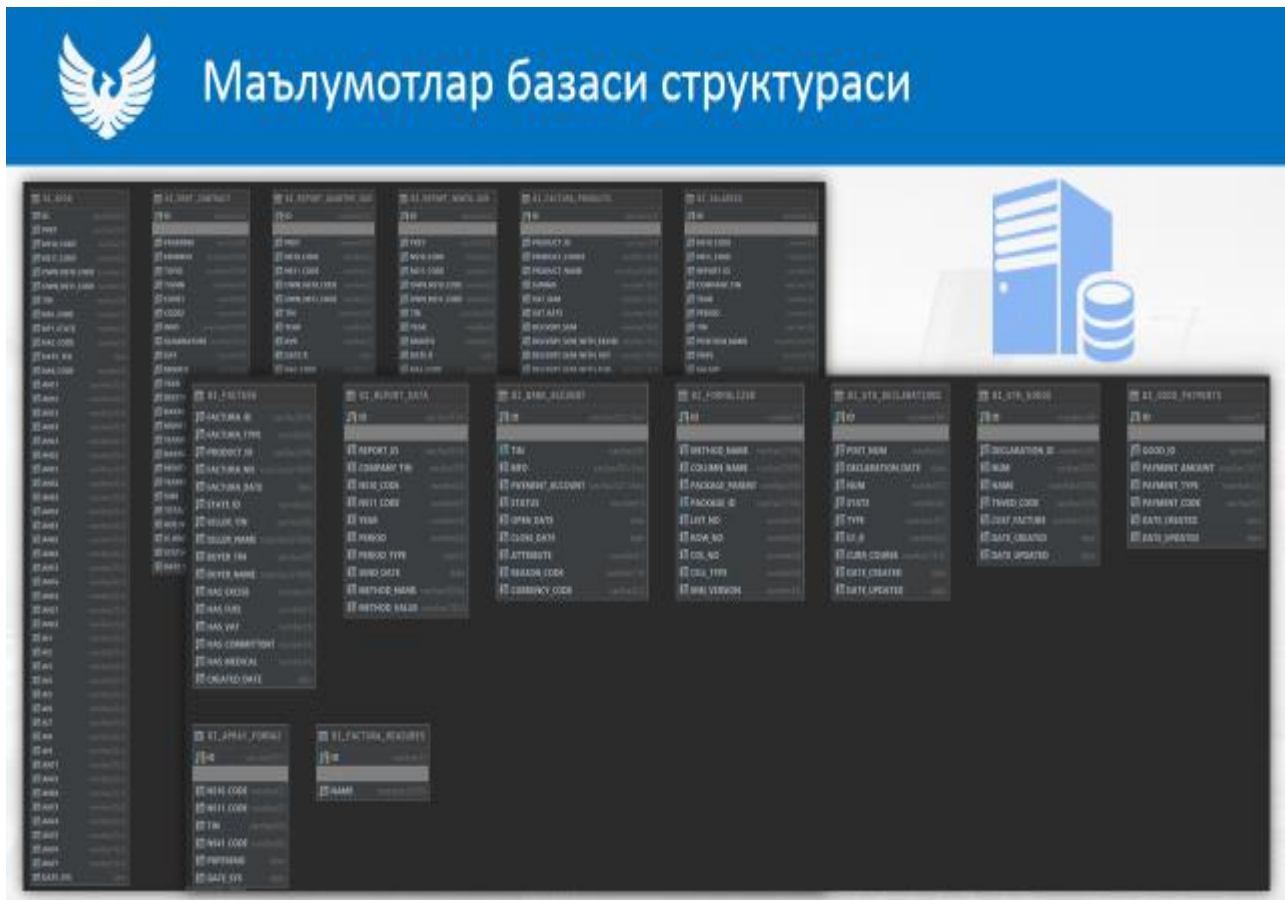
Кўриб турганингиздек, сўнгги 5 йилликда солиқ ҳисоботини тақдим этиш тартибини бузиш ҳолати энг кўп қайд этилмоқда. Ушбу ҳуқуқбузарлик тури 2016 йилда 34.6 минг маротаба, 2017 йилда 45.7 минг маротаба қайд этилиб, 2018 йилда кескин камайган ҳолда 14.8 минг маротаба қайд этилган. Бироқ, 2019 йилда яна 3 баробарга ошиб, 48.8 минг маротаба содир этилган. 2020 йилда эса ушбу ҳуқуқбузарлик турини қайд этиш 2 баробарга қисқариб, 22.2 мингтани ташкил этган. Кейинги ўринда энг кўп қайд этилган ҳуқуқбузарлик тури бу тўлов интизомининг бузилишидир.

Ушбу ҳуқуқбузарлик тури 2016 йилда 18.4 минг маротаба, 2017 йилда 14.4 минг маротаба ва 2018 йилгача 10.3 минг маротаба кузатилган. 2019 йилда кескин ошиб, 34.3 мингтага етган ва 2020 йилда яна пасайиш кузатилиб, 13.6 минг маротаба қайд этилган.

Шунингдек, 2016-2020 йиллар давомида ўртача йилига 12.1 мингта ҳолатда тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтмай фаолият юритиш ҳолати кузатилган. Ушбу ҳолатлар бир томонидан солиқ қонунчилигига мувофиқ, солиқ тўловчига нисбатан маъмурий жавобгарликни келтириб чиқаради ва унинг молиявий ҳолатига таъсир кўрсатмай қолмайди. Иккинчи томонидан эса, солиқ тизими учун бюджет даромадларини шакллантириш жараёнига ва солиқ маъмуриятчилиги самарадорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Хусусан, тадбиркорлик субъекти сифатида рўйхатдан ўтмай фаолият юритиш, ҳисобот кўрсаткичларини ҳақиқатдан фарқ қилиш, даромадларни яшириш каби ҳуқуқбузарликлар нафақат солиқ тизими балки бутун иқтисодиёт учун ҳам салбий оқибатларни келтириб чиқариши турган гап. Яъни, бозордаги соғлом рақобат муҳитига путур етади, макроиқтисодий индикаторлар нотўғри баҳоланишига сабаб бўлади. Аксарият ривожланган давлатларда, хусусан Ўзбекистон Республикасида ҳам тадбиркорликни ташкил этиш жараёни электрон кўринишда амалга оширилиши йўлга қўйилди.

Маълумотлар базаси структураси (1-расм)

Ҳозирги кунда ўз тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйишни истаган ҳар қандай шахс интернет тармоғи орқали реал вақт режимида ўз бизнесини рўйхатдан ўтказиши мумкин. Шунингдек, солиқларни тўлаш жараёнларини осонлаштириш мақсадида, шахсий кабинет ва онлайн тўлов тизимлари орқали солиқларни онлайн тўлаш имкониятлари ҳам жорий этилган. Бироқ, яратилган қулайликларга қарамай, ҳуқуқбузарлик ҳолатлари кўламининг кенглиги – солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш лозимлигини кўрсатмоқда. Солиқ ҳисоботини тақдим этиш тартибини бузиш ҳолатини олдини олиш учун дунёнинг ривожланган давлатлари хусусан, Жанубий Корея, Дания ва Германия каби давлатларнинг солиқ органлари маълумотлар базаси солиқ тўловчиларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича ахборот тизимлари билан интеграция қилинган. Бунда, солиқ тўловчининг ҳисоб юритиш бўйича ахборот тизими белгиланган муддат ва даврда солиқ органларига тегишли маълумотларни автоматик тарзда юборади.

Шунингдек, солиқ органи ва банклар ўртасида солиқ тўловчининг солиқ муносабатларига оид транзакциялари тўғрисида ҳам ахборот алмашиш олиб борилади. Натижада, солиқ тўловчи тўлаши лозим бўлган суммалар автомат тарзда ҳисоблаб чиқилиб, солиқ тўловчи тайёр ҳолатда ҳисоб-китобларни тасдиқлаш учун тақдим этилади. Ушбу жараённинг автоматлашиши солиқ

тўловчиларни ортикча оворагарчиликлардан озод этиб, солиқ ҳисобини юритишни осонлаштиради. Хусусан:

1-жадвал. Реал вақт режимида идоралараро электрон алоқа орқали солиқ органларига тақдим этиладиган қўшимча маълумотлар рўйхати

Тт/р	Маълумотлар номи	Маълумотни тақдим қилувчи идоралар
11	ҚҚСнинг қайтарилиши бўйича ҳақиқий харажатлар тўғрисида маблағ олувчилар кесимида маълумот	Молия вазирлиги
22	Берилган давлат нафақалари тўғрисида олувчилар кесимида маълумот	
33	Биржа савдолари орқали амалга оширилган битимлар тўғрисида (савдо предмети, нарх ва ҳисоб-китоб шартлари) савдо иштирокчилари кесимида маълумот	«Ўзбекистон Республикаси товар-хомашё биржаси» АЖ
44	Хуқуқни муҳофаза қилувчи ва суд органлари томонидан олиб қўйилган (олинган) мол-мулк ва маблағлар тўғрисида маълумот	Суриштирув органлари, терговча текшириш, дастлабки тергов, суд органлари
55	Кўчмас мулк ва ер участкалари тўғрисида тоифалар бўйича маълумот	Кадастр агентлиги
66	Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва «пул ювиш» билан боғлиқ маълумотлар	Бош прокуратура
77	Юридик ва жисмоний шахслар кесимида ҳақиқатда фойдаланилган электр энергияси тўғрисида маълумот	«Худудий электр тармоқлари» АЖ
88	Юридик ва жисмоний шахслар кесимида ҳақиқатда фойдаланилган табиий газ ҳажми тўғрисида маълумот	«Ўзтрансгаз» АЖ, «Худудий газ тармоқлари»
99	Юридик ва жисмоний шахслар кесимида ҳақиқатда фойдаланилган сув ҳажми тўғрисида маълумот	Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирлиги
210	Йўловчи ва юк ташиш ҳақида маълумот	Транспорт вазирлиги
311	Юридик ва жисмоний шахсларнинг автотранспорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш (қайта рўйхатдан ўтказиш) ва улар томонидан амалга оширилган тўловлар тўғрисида маълумот	Ички ишлар вазирлиги
112	Юридик шахсларнинг мансабдор шахсларига қўлланилган жарималар тўғрисида маълумот	
513	Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг жойлаштириш воситаларида даволаш муассасаларида вақтинча рўйхатга олинганлиги тўғрисида маълумот	Ички ишлар вазирлиги, Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси
614	Рўйхатдан ўтган фуқаролик ҳолати далолатномалари ва уларнинг таркиби тўғрисида маълумот	Адлия вазирлиги
715	Давлат харидлари тўғрисида маълумот	Молия вазирлиги Ғазначилиги

Мамлакатимизда ушбу йўналишда ҳам қатор ишлар амалга оширилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 октябрдаги “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” ПҚ-2646-сон қарорига мувофиқ, тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатдан ўтказиш соддалаштирилди ва онлайн тартибда амалга ошириш йўлга қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 8 июндаги “Тадбиркорлик фаолияти ва ўзини ўзи банд қилишни давлат томонидан тартибга солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4742-сон қарорига мувофиқ, ўзини ўзи банд қилган шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган фаолият турлари белгилаб берилди ва электрон рўйхатдан ўтказиш жорий этилди. Шунингдек, солиқ мобил иловаси орқали “Солиқ ҳамкор” электрон хизматидан фойдаланган ҳолда ҳуқуқбузарлик тўғрисида солиқ органига хабар бериш имконияти мавжуд. Бунданташқари, онлайн назорат касса машиналари орқали шакллантирилган чеклар воситасида ютуқли ўйин иштирокчисига айланиш ва қимматбаҳо совғаларга эга бўлиш мумкин. Бироқ, солиқ маъмуриятчилигимизда ушбу механизмларни янада такомиллаштириш имконияти йўқ эмас.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридаги таҳлиллар ва изланишлардан келиб чиқиб, қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

1. Солиқ ва молиявий ҳисоботларни топшириш тартибини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни олдини олиш ва камайтириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан ахборот алмашишни йўлга қўйиш. Яъни, солиқ органи ва банк ўртасида солиқ тўловчи ҳисобот даврида банк оборотига эга ёки эга эмаслиги бўйича ахборот алмашишни йўлга қўйиш лозим (амалда Банк сирига амал қилган ҳолда солиқ тўловчининг обороти суммаси эмас, фақатгина оборотга эгами ёки йўқлиги белгиси тақдим этилади). Ушбу маълумотдан келиб чиқиб, тегишли солиқ даврида банк айланмасини амалга оширмаган солиқ тўловчиларни айланмага тааллуқли солиқлар бўйича ҳисобот топшириш мажбуриятидан озод этиш.

2. Солиқ ҳисоботини топшириш жараёнига ҳисобот бўйича ҳисобланган солиқ суммасини автомат тарзда солиқ тўловчининг банк ҳисобрақамидан ундириш бўйича оферта жойлаштириш. Агар солиқ тўловчи ушбу офертани қабул қиладиган бўлса, унинг ҳисоб рақамидан солиқларни ундириш.

3. Тадбиркорлик субъектлари томонидан ресурс солиқлари бўйича ҳисобот топшириш жараёнини автоматлаштириш. Яъни, солиқ органи ва ресурс солиғи объектлари ҳисобини юритувчи ташкилотлар жумладан, Кадастр агентлиги, Сувсоз корхонаси каби ташкилотлардан солиқ тўловчиларнинг объектлари ва уларнинг миқдори тўғрисида маълумотларни олиб, солиқ ҳисоботи билан интеграция қилиш.

4. Онлайн назорат касса машиналари орқали шакллантирилган чеклар бўйича ўтказилаётган ютуқли ўйинларнинг ўрнига, ҚҚС суммаси ҳисобидан

CASHBACK тизимини йўлга қўйиш. Бунга сабаб, бугунги кунда ютуқли ўйинлар орқали санокли харидорлар тақдирланмоқда. CASHBACK тизими эса барчага хариди миқдорида маълум суммани чегириш имконини беради ва барчани бирдек рағбатлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Artemenko D.A., Aguzarova L.A., Aguzarova F.S., Porollo E.V. (2017) “Causes of Tax Risks and Ways to Reduce Them”. Pages 454-458.
2. OECD (2020), “Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration”. Pages 10-24.
3. Кодекс (2019) Ўзбекистон Республикасининг янги тахрирдаги Солиқ кодекси. / Code (2019) Tax Code of the Republic of Uzbekistan in the new edition.
4. Фармон (2020) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрдаги “Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-6098-сон. / Decree (2020) of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 30, 2020 No PD-6098 "On organizational measures to reduce the shadow economy and increase the efficiency of tax authorities." www.lex.uz
5. Қарор (2010) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-1257-сон. / Resolution (2010) No. PR-1257 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 8, 2010 “On measures to further modernize the system of tax authorities of the Republic”. www.lex.uz
6. Қарор (2012) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 30 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ хизмати идоралари ахборот-коммуникация тизими фаолияти самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ1843-сон. / Resolution (2012) No. PR-1843 of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 30, 2012 "On measures to further increase the efficiency of the information and communication system of the state tax service of the Republic of Uzbekistan." www.lex.uz